

© כל הזכויות שמורות

מייקל אוקשוט
הרציונליזם בפוליטיקה

ס פ ר י י ת ל ו י ת ן

הנס בלומנברג – אָנִיִּיה טרופה וצופָה

אדמנד ברק – מחשבות על המהפכה בצרפת

פרידריך האייק – הדרך לשעבוד

תומס הובס – לויטן

מקס הורקהיימר – ליקוי מאורות התבונה

גיאורג וילהלם פרידריך הגל – פילוסופיה של המשפט

המילטון, מדיסון וג'יי – הפדרליסט

ג'מבטיסטה ויקו – המדע החדש

אלקסיס דה־טוקוויל – הדמוקרטיה באמריקה

כסנופון – דיאלוגים סוקרטיים

ק"ס לואיס – ביטול האדם

ג'ון סטיוארט מיל – על החירות

ניקולו מקיאוולי – דיונים

ניקולו מקיאוולי – הנסיך (עם הוצאת דביר)

אלסדייר מקינטאיר – מְעַבֵּר למידה הטובה

ריינהולד ניבור – בני האור ובני החושך

קרל פופר – דלות ההיסטוריציזם

קרל פופר – החברה הפתוחה ואויביה

תומס פיין – שכל ישר

רוברט פילמר – פטריארכה

גוטלוב פרגה – כתב מושגים

מילטון פרידמן – קפיטליזם וחירות

ליאו שטראוס – הזכות הטבעית וההיסטוריה

מייקל אוקשוט
הרציונליזם בפוליטיקה
ומסות אחרות

עורך אפרים פודוקסיק

תרגום ערן שועלי

הוצאת שלם, ירושלים התשע"ב

MICHAEL OAKESHOTT

RATIONALISM IN POLITICS
AND OTHER ESSAYS

*The Founding Leadership Gift for the publication of Great Texts
was provided to Shalem Press by the Gilbert and Elisa Palter Family
Endowment in Toronto, Canada.*

עורכת סדרה: יעל חזוני
עורכת לשון: רות צדקיה (לנדאו)
הפקה: מרינה פיליפודי
סדר ועימוד: אילנה לאסרי

© 2011 כל הזכויות של המהדורה העברית שמורות למרכז שלם

Rationalism in Politics © 1962 published by Methuen & Co., Ltd.

“The Masses in Representative Democracy” © 1991 published in

Rationalism in Politics by the Liberty Fund.

Translated with the permission of the literary estate of Michael Oakeshott
and the Liberty Fund.

עיצוב עטיפה: אריקה הלבני

Cover Picture: “Ideal City” (1470), by Piero della Francesca/Visual/Corbis

הפצה: מרכז שלם, רחוב יהושע בן נון 13, ירושלים

טל' 560-5555 (02), פקס 560-5578 (02)

www.shalempress.co.il

מסת”ב 978-965-7052-65-5 ISBN

דאנאקוד 496-1074

Printed in Israel

תוכן העניינים

ז	מבוא מאת אפרים פודוקסיק
ל	הערה על התרגום
1	פתח דבר
3	הרציונליזם בפוליטיקה
35	הכלכלה הפוליטית של החופש
54	מגדל בבל
73	התנהגות רציונלית
101	חינוך פוליטי
124	הפעילות שהיא להיות היסטוריון
151	להיות שמרן
177	קולה של השירה בשיחת המין האנושי
224	חיי המוסר בכתביו של תומס הובס
272	לימוד 'פוליטיקה' באוניברסיטה
301	ההמונים בדמוקרטיית נציגים
318	הערות
333	מפתח

מבוא

מייקל אוקשוט: פילוסוף של ריבוי

מאת אפרים פודוקסיק

פוליטיקאי טוב איננו פועל על פי שום תכנית שנהגתה מראש; היסטוריון מקצועי לעולם לא יאמר כי אירוע כלשהו שינה את מהלך ההיסטוריה; ביצירות אמנות אין לחפש ביטוי לרגשות של מי שיצר אותן; אוניברסיטאות אינן אמורות להעניק מקצוע; ואדם שמרן אינו מתגעגע לעבר שחלף. אלה הן רק מקצת מהטענות השערורייתיות המופיעות בספר שלפנינו, ספר אשר פורסם לראשונה בשנת 1962 וכלל עשר מסות שהוקדשו למגוון רחב של נושאים, כגון הפוליטיקה העכשווית, השירה, הגותו של תומס הובס, מהות המדע ועוד. שנים רבות הכיר הציבור המשכיל את מייקל אוקשוט בעיקר דרך ספר זה, וההיכרות הזאת הייתה לעתים קרובות שטחית ורווית דעות קדומות. אחדים קיבלו את הטענות המוזרות כביכול השוזרות בדפי הספר כסוג של התרסה סנובית מצדו של המחבר. ואילו האחרים, כך נדמה, כלל לא קלטו את הרדיקליות שבהן. כך או כך, תקופה ארוכה לא נעשה ניסיון של ממש לבדוק מה עומד מאחורי הטענות הללו. זאת ועוד, לא כל המסות זכו למידה שווה של תשומת לב. הספר נתפס בראש ובראשונה כספר של הגות פוליטית, ולכן עיקר תשומת הלב הופנתה לעבר המסות שהתמקדו במוצהר ברעיונות פוליטיים, על חשבון המסות שהוקדשו לנושאים אחרים. ובאשר לרעיונותיו של אוקשוט על הפוליטיקה, הם סווגו כהגות "שמרנית" המבכרת כביכול את המסורתיות על פני המחשבה התבונית.

לצורת ההתקבלות הזאת היו לדעתי שתי סיבות עיקריות. ראשית, הסגנון הצלול והאלגנטי שבו נכתבו המסות יצר לעתים קרובות רושם של נגישות. רושם זה היה מוטעה, כי מה שהוצע לקורא היה רק בגדר תמצית, אשר מאחוריה עמדו חשיבה מעמיקה ושיח רבי-שנים עם מורשתה המגוונת של הפילוסופיה האירופית. מבלי להכיר את המורשת הזאת ואת אופן חשיבתו הכללי של אוקשוט לא היה ניתן לזהות את הבסיס הפילוסופי שעליו הושתת הקובץ. אוקשוט אמנם הציג את יסודות הפילוסופיה שלו בספרו החוויה ואופניה (1933),¹ אך רק מעטים הכירו חיבור זה. ובאשר למשנתו הפוליטית והחברתית, המסכת שבה פרש אותה לראשונה – על ההתנהגות האנושית – פורסמה רק בשנת 1975,² שנים רבות לאחר שהרציונליזם בפוליטיקה יצא לאור.

שנית, לקבלה פשטנית זו גרם גם חוסר הרצון להתייחס לרעיונותיו של אוקשוט ברצינות – אי־רצון שנבע במידה רבה מתווית המוזרות שדבקה בהם. כפי שכבר אפשר לראות מהדוגמאות שהבאתי לעיל, לאוקשוט הייתה נטייה חזקה לשחות נגד הזרם. פעמים רבות הטיל ספק ברעיונות ובערכים שנתפסו אצל הקורא המשכיל כמובנים מאליהם. היה קל יותר להדביק לכתבים אלו תווית של מוזרות וחוסר רצינות מאשר לבחון את הנאמר בהם לגופו של עניין ולבדוק האם מה שנאמר באמת מנותק מהמציאות כפי שמצטייר במבט הראשון. אולם בעשורים האחרונים השתנה מצב הדברים וגברה ההתעניינות בהגותו של אוקשוט. דורות חדשים של קוראים ופרשנים נחשפו למגוון הרחב של כתביו והחלו לגבש הבנה כוללת יותר על מהות הפילוסופיה שלו. נוצרה מודעות לכך שאוקשוט לא היה פילוסוף פוליטי גרידא, וכן התגבשה ההבנה שאי־אפשר לראות בהגותו סוג של מחאה נגד החשיבה התבונית ותו לא. בהדרגה זכה אוקשוט להכרה כאחד הפילוסופים החשובים בכריטינה של המאה העשרים. והדבר מאפשר לנו לראות היום ברציונליזם בפוליטיקה לא רק קובץ של מסות מבריקות ותו לא, אלא ספר בעל משקל פילוסופי אשר פותח בפנינו פתח לעולמו המחשבתי של אוקשוט; שכן את הספר הזה ניתן להבין לעומקו רק בשעה שתופסים אותו בתוך ההקשר הרחב של מכלול ההגות האוקשוטיאנית. ומטרת המבוא הזה היא להציג בפני הקורא העברי את עיקריה של הגות זו.

מייקל ג'וזף אוקשוט נולד באנגליה בשנת 1901. בשנת 1920 הוא התקבל ללימודי היסטוריה באוניברסיטת קיימברידג'. זמן קצר לאחר שהשלים בהצטיינות את לימודיו החל להרצות בקיימברידג' על תולדות הפילוסופיה

הפוליטית. עם תחילתה של מלחמת העולם השנייה הוא התגייס לצבא הבריטי ונלחם בגרמנים כמפקד יחידת ריגול שדה. לאחר שהסתיימה המלחמה חזר אוקשוט ללמד בקיימברידג', אך לא לזמן ממושך.

במהלך שנות עבודתו בקיימברידג' נעשה אוקשוט אחד המרצים הנערצים ביותר בפקולטה להיסטוריה וגם נחשב למקורב לארנסט בארקר, שהחזיק אז בקתדרה למדע המדינה. בארקר האמין שלימוד הפילוסופיה הפוליטית חייב להיות מרכיב מרכזי בהוראת הפוליטיקה באוניברסיטה, והוא ראה באוקשוט, שהיה בן־טיפוחיו, את יורשו. אך בסופו של דבר האוניברסיטה החליטה אחרת, ואוקשוט לא זכה בתפקיד. בנסיבות האלה הוא העדיף לחפש את מזלו במקומות אחרים. בשנת 1949 הוא עבר לאוקספורד וזמן קצר לאחר מכן (ב־1950) נקרא להיות פרופסור למדע המדינה ב"לונדון סקול אוף איקונומיקס" (LSE)³ במקומו של הרולד לאסקי אשר נפטר אז. אוקשוט מילא את התפקיד הזה עד לפרישתו לגמלאות ב־1968.⁴

מינוי אוקשוט עורר סנסציה קטנה. "לונדון סקול אוף איקונומיקס" נחשב מאז היווסדו למעוז המחשבה ה"פרוגרסיבית". הוא נוסד בידי אנשי האגודה הפביאנית – קבוצה שחתרה להקמתה של חברה סוציאליסטית באמצעות רפורמות הדרגתיות ופעולות חינוכיות. לאסקי, קודמו של אוקשוט בתפקיד, ייצג נאמנה את הלך הרוח הזה. הוא היה סוציאליסט מוצהר אשר ראה בעבודתו כמורה באוניברסיטה שליחות פוליטית. רבים מאנשי השמאל הבריטי וגם חשובים ממנהיגי מדינות העולם השלישי לעתיד למדו אצלו ושאו מרעיונותיו. נוסף על כך, אביו של אוקשוט עצמו היה אחד הפעילים החשובים באגודה הפביאנית. אך כאשר מונה מייקל אוקשוט לתפקיד, לאף אחד לא היו אשליות בדבר יחסו למורשת זו. לאוקשוט כבר יצאו מוניטין של מי שאינו רוחש חיבה מיוחדת לרעיונות "פרוגרסיביים", ולא מעטים תפסו את עצם הבאתו למוסד כצעד המסמל נסיגה מדמותו הראשונית של המקום. עוד יותר "שערורייתי" היה הקושי לסווג את אוקשוט מבחינה פוליטית ולמקם אותו במשבצת אידיאולוגית זו או אחרת. "שמרנותו" של אוקשוט התאפיינה לא בכך שהציג קו פוליטי אידיאולוגי חלופי לזה של לאסקי ודומיו, אלא בראש ובראשונה בכך שהתכחש לצורך לייצג קו פוליטי כלשהו. בהרצאת הכניסה שלו לתפקיד (המסה "חינוך פוליטי" הכלולה בקובץ זה) הוא יצא נגד עצם הסגנון של הפוליטיקה "האידיאולוגית". במקום להציע דוקטרינה פוליטית חלופית הוא הטיל ספק בצורך בדוקטרינות בכלל. יתרה מזאת, בפרסומיו המעיט אוקשוט בחשיבות העיסוק בפוליטיקה. לפעילות פוליטית, לדעתו,

הייתה משמעות משנית בלבד לגבי חיי החברה.⁵ במילים אחרות, הפרופסור הטרי לפוליטיקה לא האמין בחשיבות הפוליטיקה! היו אנשים שקיבלו זאת כסימן לציניות או לסוג של ניהיליזם שמרני.⁶ אך קשה להסכים היום עם ההאשמות האלה. אמירותיו של אוקשוט נגד הדגשת-היתר של הפוליטיקה היו ביטוי לא לחוסר אכפתיות אלא לתפיסת עולם מפותחת שראתה בעודף הפוליטיזציה של השיח הציבורי סכנה לערכים בסיסיים יותר של החברה החופשית. והערך המרכזי בעיני אוקשוט היה ערך החינוך לשם חינוך, ערך שאמור להימצא בתשתית החיים האוניברסיטאיים והיה הראשון להירמס תחת מגפי ההטפות הפוליטיות. לתפיסתו של אוקשוט, החינוך האמיתי אינו אמור להטמיע דעות "נכונות", אלא לאפשר לאדם להתחבר לעצמו ולמורשת התרבותית שלו. זהו חינוך כשיחה מסקרנת ולא כהטפה מוסרית.

כדרכם של אנשי הרוח הבריטיים מן הדורות הקודמים, אוקשוט סבר כי מהות החיים האינטלקטואליים היא שיחה ולא כתיבה אוכססיבית ומרוץ אחר פרסומים, ותפקידה של האוניברסיטה היה, לדעתו, חניכה אל תוך שיחה. בניגוד למצב הדברים בימינו, מצב שכבר הספקנו להתרגל אליו, אוקשוט בז לפרסום לשם פרסום. הוא כתב ופרסם רק כאשר חשב שיש לו דבר מה חשוב לומר. פרסומיו היו אפוא מעטים, אך כמעט כל אחד היה פרי חשיבה מעמיקה שהתגבשה במשך שנים רבות. כבר נקבתי בשמות ספריו העיקריים של אוקשוט. את הספר הפילוסופי הראשון – החוויה ואופניה – הוא פרסם בהיותו מרצה צעיר בקיימברידג'. הספר שלפנינו – הרציונליזם בפוליטיקה – הריהו פרי הרהוריו משנות הארבעים והחמישים, התקופה שבה לימד ב"לונדון סקול אוף איקונומיקס". ולאחר שפרש לגמלאות, אוקשוט הקדיש את זמנו לכתיבת המסכת החברתית על ההתנהגות האנושית. אלו הם שלושת פרסומיו העיקריים. להלן אפרוש את עיקרי התפיסה המוצגת בהם.

ביסוד מחשבתו של אוקשוט עומד רעיון פשוט אחד, רעיון אשר לכאורה הוא מובן מאליו ואינו מעורר שום מחלוקת, אך למעשה טומן בחובו תפיסת עולם בעלת השלכות מרחיקות לכת. לפי רעיון זה, כל תרבות (או ציביליזציה) אנושית מפותחת,⁷ ובמיוחד הציביליזציה המערבית המודרנית, מתאפיינת בריבוי של סגנונות חוויה וחשיבה, וכל ניסיון לאחד אותם ולמצוא להם מכנה משותף הנו מלאכותי עד כדי עיוות. אין כמובן שום חידוש בעצם התפיסה שהציביליזציה

הערה על התרגום

נראה שאת כל המסות בספר זה, להוציא אולי המסה על "חיי המוסר בכתביו של תומס הובס", מייקל אוקשוט לא ייעד למומחים לפילוסופיה פוליטית, אלא לקוראים משכילים המתעניינים באוסף השאלות שהעסיק גם אותו – שאלות הנוגעות לפוליטיקה ולמוסר, אך גם לשלל תחומים אחרים בחיי האדם. דבר זה ניכר יותר מכל בסגנונו. המסות אינן כתובות כמאמרים פילוסופיים "טכניים" ומלומדים, אלא לפי מיטב המסורת המסאית האנגלית מבית מדרשם של מחברים כגון דוד יום, ג'ון סטיוארט מיל ווירג'יניה וולף,* ומופיע בהן מגוון רחב של דימויים ציוריים וביטויים ממשלבים שונים בשפה האנגלית; וכך ביקשנו גם לתרגמן. עם זאת, על אף שאוקשוט אינו מרבה לשזור במסותיו מונחים פילוסופיים מסורתיים, ביטויים אחדים נוטים לחזור בהן בהקשרים רבים ומגוונים וכך להפוך למושגים שאפשר אולי להציג כאבני הבניין של מחשבתו. במהדורה העברית הזאת הקפדנו, ככל האפשר, לתרגם ביטויים אלו באופן אחיד. אמנם ייתכן כי בכמה מקומות תרגומם בדרכים שונות, לפי ההקשר שהם מופיעים בו, היה נאמן יותר לסגנון הכתיבה השוטף שבו נכתבו, אך סברנו כי הדבר יפגע ביכולתו של הקורא העברי לזהות את יסודות הגותו של אוקשוט ולפיכך יקשה עליו להבין את הלך מחשבתו ואת מכלול רעיונותיו. בין הביטויים הללו אפשר למנות את השמות ניב (idiom), אופן (mode) ופעילות (activity), את השם רמיזה (intimation) ואת הפועל לְרַמַּז (intimate), את השם נטייה (disposition) ואת הפועל לנטות (be disposed), את הפועל

* על המסורת המסאית האנגלית ראה, Bonamy Dobrée, *English Essayists* (London: Collins, 1946).

לא

הערה על התרגום

להשתוקק (desire) ואת שם הפעולה השתוקקות (desiring), את צמד המילים קבלה (approval) ואי־קבלה (disapproval) וכן את ההבחנה בין מה (what) שנעשה ובין איך (how) הדבר נעשה. מלוא מובנם של הביטויים האלה בלשונו של אוקשוט יתברר לקורא במהלך קריאת המסות.

ערן שועלי

תל אביב, אייר התשע"א

פתח דבר

מ בין המסות האלה, אשר חוברו בשתיים־עשרה השנים האחרונות, שבע ראו אור לראשונה במקומות אחרים. כל אחת נכתבה למועד אחר ולמטרה אחרת, אך נדמה לי כי הן מספיק מתאימות זו לזו כדי לדור בכפיפה אחת. כולן עוסקות בעשייה, בהבנה ובביאור; באופנים שונים של פעילויות אלו, וביחסיהן זו עם זו. ועל אף שאינן מהוות דוקטרינה קבועה, הן חושפות סגנון מחשבתי עקבי או נטייה מחשבתית עקבית. המסה על השירה היא נסיגה מאוחרת ממשפט טיפשי בספרי החוויה ואופניה.

1962

מייקל אוקשוט

הרציונליזם בפוליטיקה

כאשר לימדו אנשי המופת את חסרי האונים לחשוב, הם סללו עבורם את הדרך המובילה אל הטעות.

המרקיז דה־וונֶאָרְג, מימרות ומחשבות, 1221¹

מטרתה של מסה זו היא לבחון את אופייה ותולדותיה של האפנה הרעיונית הבולטת ביותר באירופה לאחר הרנסנס. הרציונליזם שבו אני מעוניין לעסוק הוא הרציונליזם המודרני. על פניו משתקפים אמנם זרמים רציונליסטיים מתקופות עָבְרוּ, אך במעמקיו ניתן למצוא תכונה השייכת לו באופן בלעדי. בכוונתי לבחון תכונה ייחודית זו, ובפרט את השפעתה על הפוליטיקה האירופית. האפנה שאני מכנה הרציונליזם בפוליטיקה אינה כמובן האפנה היחידה במחשבה הפוליטית המודרנית באירופה (וללא ספק גם איננה הפורייה ביותר). אולם, דרך חשיבה זו, שהנה בעלת כוח וחיות, נתמכת באמצעות זיקותיה לגורמים רבי־כוח רבים אחרים במכלול הרוחני של אירופה בת־זמננו, וכך עלה בידה להעניק מצביונה לרעיונותיהם של כל הזרמים הפוליטיים, ולא של זרם אחד בלבד, ולהטיל את צלה על עקרונותיהן של כל המפלגות. בדרך זו או אחרת – בין אם מתוך שכנוע אמיתי, עקב הנחה שהרציונליזם בלתי נמנע, בזכות ההצלחה המיוחסת לו, או אף בהיסח הדעת – הפכה בימינו הפוליטיקה על כל צרדיה לרציונליסטית או רציונליסטית בקירוב. אין זה קשה, לדעתי, לעמוד על קווי האופי ועל נטיותיו של הרציונליסט. בעיקרו של דבר, הוא עומד (הוא תמיד עומד) על כך שהדעת צריכה להיות עצמאית בכל הנסיבות, והחשיבה חופשית מכבליה של כל סמכות, למעט סמכותו של "ההיגיון". בשל נסיבותיו בעולם המודרני, הוא נכון תמיד לקרב:

הוא האויב של הסמכות, של הדעה הקדומה, של המסורתי גרידא, הנהוג, והרגיל. הלך הרוח שלו סקפטי ואופטימי בעת ובעונה אחת. הרציונליסט סקפטי מכיוון שאין דעה, נוהג או אמונה, מושרשים ונפוצים ככל שיהיו, שהוא נמנע מלהטיל בהם ספק ולחרוץ את דינם באמצעות הדבר המכונה בפיו "היגיון". הוא אופטימי מאחר שלעולם אינו מטיל ספק ביכולתו של "ההיגיון" (כל עוד נעשה בו שימוש נאות) לפסוק בעניין ערכו של דבר, אמיתותה של דעה, או נאותות של מעשה. יתר על כן, הרציונליסט שואב כוח מן האמונה בקיומו של "היגיון" אחד המשותף לכל בני האדם; מעין יכולת משותפת לבחון סוגיות בהיגיון, שמהווה בה בעת בסיס והשראה לכל טיעון. על קורת דלתו הוא התקין את אמרתו של פרמנידס²: שפוט באמצעות ההיגיון! אך מעבר לאמונה זו, המקנה לרציונליסט נופך של אמונה בשוויוניות אינטלקטואלית בין בני האדם, יש בו גם מן האינדיבידואליסט. הוא הרי מתקשה להאמין שאדם כלשהו, שמחשבתו כנה וצלולה, יוכל לחלוק על דעתו.

אולם, תהיה זו טעות לייחס לו עניין יוצא דופן בטיעונים אפריריים. הוא אינו מזלזל בניסיון, אם כי לעתים קרובות ניתן לחשוב כך, מאחר שהוא מתעקש שהניסיון יהיה תמיד ניסיונו האישי (הוא רוצה להתחיל הכל מבראשית),* ומכיוון שהוא מצמצם חיש מהר חוויות סבוכות ומגוונות לשורה של עקרונות, שההיגיון לבדו יורה לו אם לתקוף אותם או להגן עליהם. אין הוא מכיר בערכו של ניסיון מצטבר, אלא רק בנגישותו של הניסיון לאחר שהיומר בנוסחה. לפיכך, העבר מהווה עבורו נטל בלבד. אין לו כלל מאותה יכולת שלילית (שאותה ייחס קיטס לשייקספיר),³ המאפשרת לקבל את המסתורין ואת חוסר הוודאות שבניסיון בלי לתור בחוסר מנוחה אחר סדר ובהירות; הוא מסוגל רק לשעבד את הניסיון. אין לו אף הכשרון, שליכטנברג כינה בשם נלהבות שלילית,⁴ להעריך מקרוב ובאופן דקדקני את הדברים שאכן מופיעים לנגד עינינו. הוא מסוגל לזהות רק את קווי המתאר שתיאוריה כללית כופה על האירועים. הוא גנוסטיקן באופיו, והחכמה שבציוויו של רוהנקן: "על דברים מסוימים ראוי לא לדעת מאומה!"⁵ היא מעבר להשגתו. ישנם מוחות שנדמה לנו כי קיבלו חינוך רחב ויסודי, שנועד להכניסם בסוד המסורות וההישגים של תרבותם. הרושם הראשוני שהם מותירים בנו הוא של בנייתרבות המתענגים על הירושה שקיבלו. אולם אין זה כך בכל הנוגע למוחו של הרציונליסט. אנו מתרשמים, לכל היותר, שמוחו הוא מכשיר נייטרלי שפּוֹלֵל בקפידה, ויותר משהנו משכיל, הוא מאומן היטב. מבחינה

* [de novo]

אינטלקטואלית, שאיפתו איננה לשאוב מן הניסיון של המין האנושי, אלא להיות מעבר לכל ספק אדם שנבנה ממעשי ידיו בלבד. על כן, מחשבתו ומעשיו מתאפיינים בשיקול דעת ובמודעות עצמית על־טבעיים כמעט, המרחיקים מהם כל יסוד של פסיביות וכל ממד של קצב והמשכיות. הם מסתכמים אפוא בסדרה של משברים, שמוטל על הרציונליסט לגבור על כל אחד מהם באמצעות הפגנה נוספת של היגיון*. למוחו אין כל מזג, ואין חלים בו שינויי עונות וטמפרטורה. התהליכים השכליים מתרחשים בו במנותק ככל האפשר מהשפעות חיצוניות, בתוך רִיק. מאחר שניתק כל קשר עם הידע המסורתי של החברה שבה הוא חי, וכפר בערכו של כל חינוך החורג מאימון בטכניקת הניתוח, הוא עשוי לייחס לאנושות חוסר ניסיון בלתי נמנע בכל הרגעים הקריטיים של החיים. אילו היה חוש הביקורת העצמית שלו מפותח יותר, הוא היה עשוי אף לתהות כיצד עלה בכלל בידי המין האנושי לשרוד. במין גחמה כמעט פואטית, הוא חותר לחיות בכל יום כאילו היה זה יומו הראשון, והוא סבור כי היווצרותו של כל הרגל היא כישלון. אם נציץ מתחת לפני השטח, בינתיים ללא שאיפה לנתח את הממצאים, ייתכן שנגלה בנטייתו, או אף באופיו של הרציונליסט, חוסר אמון עמוק כלפי הזמן, תשוקה בוערת אל הנצח וחוסר מנוח לנוכח כל דבר עכשווי וחולף.

נדמה שמכל העולמות, העולם הפוליטי נתון במידה הפחותה ביותר להשפעות הרציונליזם. הפוליטיקה הרי הייתה מאז ומתמיד כרוכה במסורת, בנסיבתי ובארעי. כמה רציונליסטים מושבעים אכן הודו בכישלונם בתחום זה. קלמנסו⁶, שהיה על פי השקפותיו חסידה של המסורת הרציונליסטית המודרנית (למשל בענייני מוסר ודת), היה רחוק מלהיות רציונליסט בפוליטיקה. אך לא הכל הרימו ידיים. למעשה, למעט בתחום הדת, נראה שהניצחונות הגדולים ביותר של הרציונליזם היו בפוליטיקה: אין לצפות כי מי שמוכן להכניס את הרציונליזם אל אורח חייו יהסס להכניסו לתחום הציבורי.**

חשוב לבחון אצל אדם כזה (מכיוון שזה אופייני לו), לא את ההחלטות והמעשים, אלא את מניעיו ואת ההגדרה שלו לפעילות פוליטית (ואצל אדם שכזה תהיה הגדרה זו מחושבת ומודעת). הוא מאמין כמובן בראש פתוח, כלומר, חף מדעה קדומה ומן השריד שהיא מותרת – הנוהג. הוא מאמין שבאין

* [tour de raison]

** דין וחשבון נאמן על אודות הפוליטיקה הרציונליסטית (על כל הבלבולים והאמביוולנטיות שבה) ניתן למצוא בספרו של בלקהם, *Political Discipline in a Free Society*, H.J. Blackham.

מפריע, "ההיגיון" האנושי (אם רק ייעזרו בו) יוכל להיות מורה דרך חף מטעות לפעילות פוליטית. יתר על כן, הוא מאמין שהעלאת טיעונים היא הטכניקה ודרך הפעולה של "ההיגיון". הוא אינו מייחס חשיבות אלא לאמיתותה של דעה ולבסיס "הרציונלי" (ולא ליישום) של כל מוסכמה. על כן, חלק ניכר מפעילותו הפוליטית מסתכם בהעמדת המורשת החברתית, הפוליטית, המשפטית והממסדית של חברתו בפני בית המשפט של שכלו. כל השאר אינו אלא אכיפה רציונלית – "ההיגיון" המוציא אל הפועל את סמכות השיפוט הבלתי מרוסנת שלו על נסיבות המקרה. מבחינת הרציונליסט, לשום דבר אין ערך רק משום שהוא קיים (ובודאי לא מפני שהיה קיים מזה דורות רבים). למופר אין כל ערך, ואין להותיר דבר עומד על כנו טרם נבדק בדקדקנות. בשל נטיותיו, קל לו יותר להבין ולעסוק בהרס וביצירה מאשר בקבלה או ברפורמה. הוא סבור כי שיפוץ ותיקון (כלומר, כל דבר הדורש היכרות סבלנית של הדברים) אינם אלא בזבוז זמן. הוא יעדיף תמיד המצאת מכשיר חדש על שימוש באמצעי קיים שכבר נוסה. הוא אינו מבחין בשינוי, אלא אם כן הוא נעשה במודע, ועל כן הוא טועה תכופות לזהות נוהג ומסורת עם קיפאון. יחסו של הרציונליסט למסורות רעיוניות עשוי לשמש דוגמה טובה לכך. מיותר לציין ששימור או שיפור של מסורת שכזו פסול בעיניו מכל וכל, מכיוון שבשתי האפשרויות האלה יש מן הכניעה. יש להשמידה. את מקומה ממלא הרציונליסט בדבר מה שיצר בעצמו – באידיאולוגיה; כלומר, בתקציר* מופשט של היסוד הרציונלי המשוער אשר כלול במסורת זו.

ניהול העניינים מסתכם, לדידו של הרציונליסט, בפתרון בעיות, ולכך לא יצלה אדם שהגיונו איבד מגמישותו עקב כניעה לנוהג, או שאָדִי המסורת העכירו את צלילותו. בזמן שהוא עוסק בפעילות זו, הרציונליסט מבקש להידמות למהנדס, שאת מחשבתו (כך נדמה) מנחה אך ורק הטכניקה המתאימה, ופעולתו הראשונה היא להסיט את תשומת לבו מכל דבר שאינו קשור באופן ישיר למשימתו. הקבלה זו בין פוליטיקה להנדסאות ראויה ללא ספק לכינוי: המיתוס של הפוליטיקה הרציונליסטית. כמתבקש, זהו נושא חוזר ונשנה בספרות הרציונליסטית. ניתן לכנות את הפוליטיקה הנוצרת לאורו של מיתוס זה "פוליטיקת הצורך המורגש".** מבחינת הרציונליסט, הפוליטיקה גדושה תמיד בתחושת העכשיו. הוא ממתין שהנסיבות תספקנה לו את הבעיות, אך

* [abridgement]

** [the politics of the felt need]

דוחה את עזרתן במציאת הפתרון. האפשרות שמשוהו עשוי למנוע מחברה לספק את צרכיה המורגשים בכל רגע ורגע בהיסטוריה שלה, דומה בוודאי בעיני הרציונליסט לסוג של מיסטיקה או לדברי הבל. מדיניותו הפוליטית מתמצה למעשה בפתרון רציונלי של אותן חידות מעשיות, הנוצרות ללא הרף לאורך חייה של חברה כתוצאה מן ההכרה בריבונות הצורך המורגש. החיים הפוליטיים הם אפוא רצף של משברים, ועל כל אחד מהם יש לגבור באמצעות "ההיגיון". לנגד עיניו של כל דור ושל כל משטר יש לפרוש את הגיליון החלק שעליו אין סוף אפשרויות, ואם במקרה הושחתה הטבולה רַאזָה הזאת בקשקושיהם חסרי הפשר של אבותינו רדופי המסורת, משימתו הראשונה של הרציונליסט היא לְמַרְק אותה. כמאמר וולטיר, הדרך היחידה לחוקק חוקים טובים היא לשרוף את כל החוקים הקיימים ולהתחיל מבראשית.*

ניתן להבחין בשני מאפיינים כלליים נוספים של הפוליטיקה הרציונליסטית. אלה הם פוליטיקת המושלם ופוליטיקת האחיד. כל אחד משני מאפיינים אלו, ללא אחיו, מעיד על סגנון פוליטי שונה, ומהותו של הרציונליזם בשילובם. אפשר לומר כי סילוקו של הלא־מושלם הוא הסעיף הראשון ב"אני מאמין" של הרציונליסט. הוא אינו מחוסר ענווה, וביכולתו להעלות על הדעת בעיות אשר לא תיכנענה למתקפות הגיונו. אולם אין הוא יכול להעלות על הדעת פוליטיקה שמהותה איננה פתרון בעיות, או בעיה פוליטית שאין לה כל פתרון "הגיוני". בעיה שכזאת מוכרחה להיות אפוא בעיה למראית עין בלבד. הפתרון "ההגיוני" לכל בעיה הוא מטבעו הפתרון המושלם. אין בשיטתו מקום ל"טוב ביותר בנסיבות הקיימות", אלא רק ל"טוב ביותר"; וזאת משום שתפקידו של ההיגיון הוא להתעלות מעל לנסיבות. מובן שהרציונליסט אינו שואף לשלמות באופן כללי, ושום אוטופיה חובקת־כל אינה חולשת על מחשבותיו. אולם, הוא פרפקציוניסט ללא סייג בנוגע לפרטים. מפוליטיקת המושלם צומחת פוליטיקת האחיד. הרי בשיטה שאינה מכירה בקיומן של נסיבות לא יכול להיות מקום לְשׁוֹנוֹת. "מטבע הדברים חייבת להיות צורת ממשל אחת שהיא טובה מכל השאר, וכל בעלי התבונה, שניעורו במידת מה מתרדמת נבערות הבר, ייאלצו לקבלה", כותב גודוויין.⁷ רציונליסט נועז זה מצהיר באופן כולל דבר שחסידי מתנו יותר היה אולי מעדיף לטעון באופן פרטני, אך העיקרון הוא אחד – ייתכן שאין תרופה אוניברסלית אחת לכל התחלואים הפוליטיים, אך התרופה לכל

* ראה אפלטון, הרפובליקה, 501a. עצם הרעיון שניתן להיפטר מחוק בשריפתו מאפיין את דרך המחשבה של הרציונליסט, שבעיניו חוק הוא משהו כתוב ותו לא.

חולי וחולי היא אוניברסלית ביישומה כשם שהיא רציונלית בכסיסה. אם נמצא פתרון רציונלי לבעיה מבעיות החברה, הרי שמתן היתר למי מן הנוגעים בדבר בחברה לחמוק ממנו שקול, כפועל יוצא מן ההנחה*, להשלמה עם חוסר היגיון. אין כל היתר לבחירה שאינה רציונלית, וכל הבחירות הרציונליות עולות בהכרח בקנה אחד. פעילות פוליטית נתפסת כהשלטת מצב אחיד של שלמות על ההתנהגות האנושית.

מפעליה של פוליטיקת הרציונליזם פוזרים לכל אורך ההיסטוריה המודרנית של אירופה. הנשגב מביניהם הוא, ככל הנראה, הפרויקט של רוברט אוֹן – "אמנה עולמית להושעת המין האנושי מן הנבערות, העוני, הפילוג, החטא והמצוקה"⁸. פרויקט זה כה נשגב, שאפילו רציונליסט עשוי לחשוב (אם כי ללא הצדקה) שהוא אקסצנטרי. ולא פחות אופייניים הם החיפוש השקדני של בניידורנו אחר כוח בלתי מזיק שניתן יהיה להעצים בבטחה ובמידה כזו שיוכל לפקח על כל שאר הכוחות הפועלים בעולם האנושי, והנטייה הרווחת להאמין כי מנגנון פוליטי יכול לתפוס את מקומם של חינוך מוסרי ופוליטי. הרעיון לייסד חברה, של פרטים או של מדינות, בהתבסס על הכרות זכויות אדם, הוא תוצר של מוח רציונליסטי, וכמוהו גם הגדרה עצמית "לאומית" או גזעית, כאשר מכתירים אותה כעיקרון אוניברסלי. פרויקטים כגון מה שמכנים איחוד הכנסיות הנוצריות, הדיפלומטיה הגלויה, מס אחיד, שירות ציבורי שלעובדיו "אין כל כישורים פרט ליכולותיהם האישיות", חברה מתוכננת במודע, דו"ח בוורידג'⁹, חוק החינוך מ-1944, הפדרליזם, הלאומיות, זכות ההצבעה לנשים, חוק שכר ההסעדה,^{**} חיסול האימפריה האוסטרו-הונגרית, המדינה העולמית (של ה"ג'ולס"¹⁰ או של אחרים), החייאת הגיילית כשפה הרשמית של הרפובליקה האירית, כל אלה הם תולדות של הרציונליזם. באופן מוזר, הרציונליזם בפוליטיקה נולד בחיקה של הרומנטיקה, הודות לכוח השלטון.

ב

אגם הרציונליזם השָלוֹ מתגלה לנו באופיו ובנסיותיו של הרציונליסט; פניו מוכרים ולא בלתי משכנעים; מימיו זורמים אליו מפלגים רבים שניתן לראות,

* [ex hypothesi]

** [Catering Wages Act]

הערות

מבוא

1. Michael Oakeshott, *Experience and Its Modes* (Cambridge: Cambridge, 1933).
2. Michael Oakeshott, *On Human Conduct* (Oxford: Clarendon, 1975).
3. London School of Economics and Political Science.
4. על קורות חייו של אוקשוט ראה, למשל: Nevil Johnson, "Michael Joseph Oakeshott: 1901-1990," *Proceedings of the British Academy*, vol. 80 (1993), pp. 403-423.
5. למשל, Michael Oakeshott, "The Claims of Politics," *Scrutiny* 8 (1939-1940), pp. 146-151.
6. ראה למשל Bernard Crick, "The World of Michael Oakeshott: Or the Lonely Nihilist," *Encounter* 20 (June 1963), pp. 65-74.
7. המילה העברית "תרבות", במובנה המודרני, היא העתק של המילה הגרמנית Kultur. המילה הנרדפת לה באנגלית היא civilization, אך אין חפיפה מוחלטת בין שתי המילים, ועל כן בספר זה תורגם המושג "ציביליזציה".
8. על השפעתו של האידיאליזם הבריטי על אוקשוט ראה, למשל, David Boucher, "The Creation of the Past: British Idealism and Michael Oakeshott's Philosophy of History," *History and Theory* 23 (1984), pp. 193-214.
9. ראה Efraim Podoksik, "Ethics and the Conduct of Life in the Old Georg Simmel and the Young Michael Oakeshott," *Simmel Studies* 17 (2007), pp. 197-221.
10. את מקור המילה "אופן" (mode) במשמעות זו ניתן למצוא בפילוסופיה של שפינוזה, שלפיה היקום יכול להיתפס באופנים רבים ששניים מהם קיימים עבורנו – אופן ההתפשטות ואופן המחשבה. אופנים אלו שונים זה מזה, אך מושאם תמיד זהה – היקום בכללותו.
11. על פילוסופיית ההיסטוריה של אוקשוט ראה Luke O'Sullivan, *Oakeshott on History* (Thorverton, UK: Imprint Academic, 2003).
- ניתוח של תורת האסתטיקה שלו ניתן למצוא בספר Elizabeth Corey, *Michael Oakeshott on Religion, Aesthetics, and Politics* (Columbia: University of Missouri, 2006).

12. מסותיו של אוקשוט על החינוך, לרבות תפקידה של האוניברסיטה, נאספו בקובץ Michael Oakeshott, *The Voice of Liberal Learning* (New Haven: Yale, 1989).
13. על היסודות הליברליים בהגותו של אוקשוט ראה, למשל, W.J. Coats Jr., "Michael Oakeshott as Liberal Theorist," *Canadian Journal of Political Science* 18 (1985), pp. 773-787.
14. בהתאמה civil association; enterprise association.

הרציונליזם בפוליטיקה

1. לוק דהיקלפיה, המרקיו דהזוונארג (1715-1747) – סופר והוגה דעות צרפתי. ראה Luc de Clapiers marquis de Vauvenargues, *The Reflexions and Maxims*, trans. F.G. Stevens (London: Humphrey Milford, 1940), § 221, p. 70.
2. פרמנידס – פילוסוף יווני שנולד ככל הנראה בסוף המאה השישית לפנה"ס. הוא חיבר פואמה מטפיזית, שבה פרש את עיקרי תפיסתו על אודות היקום, ורק פרגמנטים ממנה הגיעו אלינו. ראה *The Fragments of Parmenides: A Critical Text with Introduction, and Translation, and the Ancient Testimonia and a Commentary*, ed. A.H. Coxon (Assen: Van Gorcum, 1986). שמואל שקולניקוב (מתרגם), הראקליטוס ופארמינידס: ענודיות ופרגמנטים (ירושלים: ביאליק, 1988).
3. ג'ון קיטס (1795-1821) – משורר אנגלי רומנטי. במכתב לאהיו (21 בדצמבר 1817) הוא טען כי שייקספיר הצטיין במיוחד ב"יכולת השלילית", שאותה הוא הגדיר כיכולת להישאר במצב של אי-יודאות.
4. גיאורג קריסטוף ליכטנברג (1742-1799) – מדען וסופר גרמני.
5. Oportet quaedam nescire. הכוונה היא ככל הנראה לדוד רוהנקן (David Ruhnken, 1723-1798) – הוגה דעות הולנדי ממוצא גרמני וחוקר הספרות היוונית הקלאסית.
6. ז'ורז' קלמנסו (1841-1929) – מדינאי צרפתי, אשר כיהן פעמיים כראש ממשלת צרפת. קלמנסו היה אחד ממנהיגי התומכים בדרייפוס בשנות התשעים של המאה התשע-עשרה, והוא הוליד את צרפת לניצחון במלחמת העולם הראשונה.
7. ויליאם גודוויין (1756-1836) – הוגה דעות אנגלי רדיקלי. מקור הציטוט: William Godwin, *An Enquiry Concerning Political Justice and Its Influence on General Virtue and Happiness* (London: Robinson, 1793), book 3, ch. 7, pp. 181-182.
8. רוברט אוון (1771-1858) – הוגה דעות ולשי, אשר החזיק בתפיסת עולם סוציאליסטית רדיקלית וניסה להקים קומונות על בסיס רעיונותיו.
9. ויליאם בוורידג' (1879-1963) – הוגה דעות חברתי וחבר במפלגה הליברלית בכריטניה. ב-1942 כתב בוורידג' דין וחשבון בנושא שיקום החברה הבריטית לאחר המלחמה. הדו"ח המליץ על שורה של רפורמות רדיקליות התואמות במגמתן מדינת רווחה, לרבות הקמה של מערכת בריאות ציבורית. עיקרי הדו"ח יושמו לאחר המלחמה בידי ממשלת הלייבור.
10. הרברט ג'ורג' וֶלְס (1866-1946) – סופר אנגלי.
11. אוקשוט משתמש במילה "קונקרטי" (concrete) כמונח ההגליאני, ולא כמונח "דבר ספציפי". בפילוסופיה ההגליאנית משמעות המילה "קונקרטי" היא דווקא הבנה כוללת, החובקת את

מפתח

- בוייה, פרנסיסק 17
בורקהארט, יעקב 312, 303, 46, 36
בייקון, פרנסיס 320, 24-23, 19-14
בירבום, הנרי מקסימיליאן 183
בלייק, ויליאם 328, 204
בלקהם, הרולד ג'ון 5
בנתאם, ג'רמי 175, 106, 75, 36, 25, 320, 260
בקונין, מיכאיל 189
בראון, ג'מ 266
ברק, אדמנד 320, 175, 22
גודווין, ויליאם 319, 25, 7
ג'יי, ג'ון 320, 27
ג'יימס, הנרי 328, 29
גינזברג, מוריס 76
ג'פרסון, תומס 320, 26
גרוויל, פאלק 227
גריפית, גאי 19
דהיקלפיה, לוק (המרקיז דהוונארג) 319, 263, 225, 3
דונס סקוטס, ג'ון 330, 264
דייסי, אלברט ון 330, 280
האגודה הפביאנית ט, 321, 312, 36
אוגוסטינוס 231, 220, 19
אוון, רוברט 319, 8
אוניברסיטה ט-י, יח, כה, 301-272
אידיאולוגיה כא, כה-כו, 21, 12, 9, 6, 34-33, 28-26, 71, 65, 114-105
119
אינדיבידואל (ראה גם
אנטי-אינדיבידואל) כז, 220,
317-301, 227-225
אי-קבלה (ראה קבלה)
אמפיריציזם 113-104
אנג'ל, נורמן 324, 107
אנגלס, פרידריך 320, 312, 25
אנטי-אינדיבידואל (ראה גם
אינדיבידואל) כז, 317-308
אפלטון יב, 7, 16, 124, 197, 202,
298, 292, 260, 219, 207
אקווינס, תומס 18
אקטון, הלורד ג'ון אמריך אדוארד ,36
321, 281, 137, 104, 46, 39
אריסטו 200, 195, 185, 122, 14,
283, 264

- טולסטוי, לב 204, 135, 88
 טוקוויל, אלקסיס דה' 142, 46, 36
 321, 204
- ידע טכני 32-31, 24, 19, 16-9
 ידע מעשי 149, 79, 12-10
 יום, דוד ל' 225, 180, 175-174, 137, 137
 327, 283, 264
- לאסקי, הרולד ט' 324, 101
 לוק, ג'ון 320, 114, 109, 26-25
 ליכטנברג, גיאורג קריסטוף 319, 4
 לנין, ולדימיר איליץ' 312, 114
- מאקולי, תומס בבינגטון 213
 מדינה כד, 121, 102
 מדע יד, יט, כה, 10, 12, 22, 28
 134, 131, 94-92, 90-88, 84-82
 196-192, 142-140, 137-136
 281, 219-217
- מוות כסלידה 189-187
 מונטיין, מישל דה' 262, 180, 175
 329, 327, 303
- מוסריות כ-כא, כז-כה, 34-33, 72-55
 190-149-147, 139, 128, 99-91
 271-224, 218-216, 197, 189
 317-304
- מור, תומס 312
 מייטלנר, פרדריק ויליאם 139, 114
 325, 145, 143-142
- מיל, ג'ון סטיוארט ל' 118, 107, 36
 324, 321, 298, 292, 123
 מעש (ראה ידע מעשי)
 מקיאולי, ניקולו 260, 182, 24-23
 296
- מרקס, קרל 320, 312, 107, 25
- דמוקרטיה 291-290, 204, 111, 106
 305, 298
- דקרט, רנה 33, 30, 27, 24-23, 19-15
- האייק, פרידריך 320, 21
 הגל, גיאורג וילהלם פרידריך יב, 19
 331, 330, 312, 298, 296, 274
- הובהאוס, ליאונרד 292
 הובס, תומס ז, כו, ל, 175, 185
 190-189, 298, 296, 292, 271-224
 327, 312, 304
- הויזינחה, יוהן 146
 היגיון יט, כב, 7, 101-73, 231
 271-268, 258-257
- היסטוריה 298-295, 150, 138-136
 300
- הכרות העצמאות 320, 27
 הליפקס הראשון, הלורד 21
 המילטון, אלכסנדר 320, 26
 הרקליטוס 264
- ואלאס, גרהם 323, 101
 וולטר, פרנסואה מרי ארואה דה' 7
 וורדסוורת, ויליאם 329, 209-208
 וורנר, הווארד 259, 257-255
- ויטמן, וולט 204
 ויקן, ג'מבטיסטה 217
 ולרי, פול 325, 134
 ורנר, רקס 22
- חברה 67
 חופש (ראה חירות)
- חינוך ייעודי יח, 299, 294, 277
 חינוך פוליטי ט, כה, 25-24, 29
 120-117, 103-101
- חירות 310, 306, 110, 63, 53-36

- קורי, ויליאם 180
 קיטס, ג'ון 4, 187, 210, 319
 קיינס, ג'ון מיינרד 86, 323
 קירקגור, סרן 312, 332
 קמפנלה, תומאזו 312, 332
 קרוסמן, ריצ'רד 292
 רוסו, ז'אן ז'אק 292, 298, 306
 רמיזה כה, כח, ל, 16, 112-123, 150,
 159, 169, 201, 219, 223, 231,
 307-305
 רציונליות (ראה היגיון)
 רציונליזם 3-35, 73-101, 231
 שופנהאואר, ארתור 197, 327
 שטראוס, ליאו 329
 שיחה י, טו, יח-יט, כב-כג, 38, 113,
 117, 178-185, 191-194, 218-219,
 222, 275, 281-282
 שירה ז, טו, כ-כא, 10, 17, 66, 93,
 129, 161, 165, 177-223, 227-228,
 276, 283-285, 295
 שלי, פרסי ביש 117, 117, 205, 208-209,
 327
 שמרנות ז, ט-י, כג, 151-176,
 289-291, 298
 שפה סימבולית 190-191, 194-195,
 203, 212-213, 215-219, 222, 275,
 שפינוזה, ברוך 62, 62, 84, 197, 227,
 264-265, 304, 318
 תועלתנות 18, 159, 220
 תוקידידס 10, 113, 324
 תקציר 6, 14, 17, 25, 44, 84, 92-95,
 98, 109-114, 120, 122, 228, 284,
 291
 ניטשה, פרידריך 71, 312, 322, 329
 נפוליאון 134-135, 204, 323
 נצרות 10, 70-71, 322
 סורל, ז'ורז' 312, 332
 סידני, פיליפ 208-209, 329
 סילוגיזם 12, 15
 סימונס, הנרי קלברט 35-37, 50-52,
 321
 סינדיקליזם 46-50
 סכולסטיקה 16-17, 200, 328
 סמית, אדם 36, 137, 280, 321
 סקוט, ג'פרי 183
 סקפטיות 4, 115
 פולאניי, מיכאל 10
 פוליה, ג'ורג' 10
 פופר, קרל 292
 פיילי, ויליאם 25
 פילון האלכסנדרוני 70, 322
 פסקל, בלו 19-20, 175, 194, 321,
 327
 קאנט, עמנואל 185, 211, 221, 266,
 283, 296, 304, 312
 קאר, אדוארד הלט 107, 324
 קבלה לא, 95-96, 128, 130-131,
 168-169, 189-194, 197, 199,
 201-202, 205, 207, 211, 218-219,
 224, 226, 290, 300
 קולינגווד, רוברט ג'ורג' 127, 325
 קולקטיביזם 46-52
 קולרידג', סמואל טיילור 73, 183,
 185, 211, 213
 קונפוציוס 33, 236, 329
 קונרד, ג'וזף 176